

ЛІНГВОПЕРСОНОЛОГІЯ. ЛІНГВОПОЕТИКА

УДК 811.161.2'42

Т. А. Космеда

КРИТИЧНО-ШАНУВАЛЬНИЙ ДИСКУРС: ВІТАЛІЙ РУСАНІВСЬКИЙ У ЧАСОПРОСТОРИ УКРАЇНСЬКОЇ НАУКИ

У фокусі національної історіографії схарактеризовано В. Русанівсько-го як феномен радянської епохи з виразною психобіографією. Для створення об'єктивного критично-шанувального дискурсу щодо оцінки діяльності ученого необхідно враховувати епоху його діяльності, ціннісні орієнтири, ідеологічні пріоритети, оскільки зазначене зафіксоване в його лінгвофілософії (глибокий історизм, розуміння динаміки мови, функціоналізму, міжпредметності, ролі лінгвальних чинників та ін.), науковому стилі (схильність до узагальнень, вербалізація наукових афоризмів, моделювання інтертекстуальності, образності, чіткості, ясності і коректності викладу), притаманних йому мовленнєвих стратегіях і тактиках.

Ключові слова: історіографія, лінгвофілософія, мовомислення, науковий стиль, психобіографія, критично-шанувальний дискурс.

Kosmeda T. Vitalii Rusanivskyi in the Time and Space Dimensions of Ukrainian Science: Critical-Reverent Discourse (to the 100-th Anniversary of the Scholar's Birth). *The research focuses on key figures in Ukrainian linguistics, including V. Rusanivskyi as a phenomenon of the Soviet era and an elite Ukrainian linguist with a distinct psychobiography. This psychobiography is reflected in his scientific discourse and should be updated for a comprehensive representation of Ukrainian national historiography, characteristics of national research centres or schools, and awareness of the progress of national science. The basic methodological position of the theory of Ukrainian historiography is substantiated. In order to create an objective critical and respectful discourse on the comprehensive assessment of the scientist's activity, the epoch of his activity, values and ideological priorities must be consistently taken into account as they are uniquely fixed in his linguistic thinking, scientific style, discourse, his inherent speech strategies, and tactics. Characteristic features of the scientist's style are his tendency to philosophize, generalizations, successful verbalization of scientific aphorisms, modeling of intertextuality, imagery, clarity and caution in presenting the foundations of his theory. We trace the transformation of his scientific discourse which manifested itself in the days of Ukrainian independence: the nation-centrism of the scholar, the sense of tendencies of development*

of the Ukrainian language in new conditions, deep understanding of its potential, vision of the basic ways of the development of Ukrainian linguistics are actualized. V. Rusanivskyi's linguophilosophy is characterized by such features as consistent and deep historicism, the combination of diachrony and synchrony in understanding linguistic phenomena, reliance on linguistic facts, texts (discovery of previously unknown examples of Ukrainian writing), understanding of language dynamics, interaction and interrelation of levels of the language system, dependence of language on internal (speech of Galicians and people from the east of Ukraine) and external interlingual contacts, the importance of the principle of functionalism, interdisciplinary, the role of linguistic factors, first of all, a psychological and ideological character in speech development, Ukrainian language identity etc.

Key words: *historiography, linguophilosophy, language thinking, scientific style, psychobiography, critical-reverent discourse.*

«Важко знайти галузь мовознавства,
у якій би В. М. Русанівський не сказав би
свого власного наукового слова»

(Н. Озерова)
(Озерова, 2001: 5–6)

Вступ

В останні роки активно розвивається ювілейний чи критично-шанувальний дискурс, присвячений аналізу різних аспектів діяльності відомих мовознавців, що необхідно для всебічної репрезентації національної історіографії, характеристики національних наукових осередків чи шкіл, усвідомлення поступу національної науки (див. Космеда, 2017; Черемська, 2020). Цей дискурс характеризується переважанням позитивної тональності. Нещодавно в українському науковому обігу з'явився зразок подібного дискурсу: це збірник наукових праць «Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина» (2019). У Передмові наголошено, що «інтенсивні пошуки останніх десятиліть у галузі потєбнезнавства та введення в науковий обіг <...> нових матеріалів епістолярного й напівофіційного характеру стали стимулом для відновлення інтересу до постаті П. О. Лавровського, його ролі в історії славістики та україністики, у становленні О. О. Потєбні як творчої індивідуальності та науковця світового масштабу...» (Петро Олексійович Лавровський..., 2019: 3). У тексті цього збірника наукових праць неодноразово наводиться гостра критика, яку вербалізував П. Лавровський щодо наукових

концепцій та наукового дискурсу О. Потебні, й одночасно спростування цієї критики сучасними дослідниками як не зовсім об'єктивної. Ідеться й про те, що на підставі негативної рецензії П. Лавровського на дисертаційну роботу О. Потебні «О мифическом значении некоторых обрядов и поверий» (1865), Рада історико-філологічного факультету Харківського університету не надала позитивного рішення щодо дисертаційного дослідження О. Потебні. А. Гончаренко робить спробу з'ясувати мотиви, що спонукали П. Лавровського підготувати такий негативний висновок, пор.: «Існують різні думки щодо причин суворої оцінки, серед яких дослідники, зокрема М. Ф. Сумцов, найчастіше схиляються до версії особистої неприязні між П. О. Лавровським та О. О. Потебнею» (Гончаренко, 2019: 166). Обґрунтувавши свої міркування відповідним аналізом, А. Гончаренко наголосив, що «кожен із дослідників мав рацію», тобто делікатно вказав на некоректність висновку, наданого П. Лавровським. Г. Півторак натомість зауважив, що наукова й політична діяльність П. Лавровського «в українському демократичному середовищі сприймається неоднозначно. Йому дорікають за досить різку критику однієї з праць О. Потебні, підтримку антинаукової концепції історика М. Погодіна, віддане служіння царському режимові тощо» (Півторак, 2019: 8–9). У своїй розвідці Г. Півторак, як видається, чітко сформулював основне методологічне положення сучасної теорії української історіографії: «...до наукової та громадської діяльності Петра Лавровського, як і до будь-якого іншого діяча, історичного факту, процесу чи явища, методологічно неприпустимо застосовувати сучасні критерії й оцінки, які щодо минулого майже завжди будуть не коректними, а слід перенестися в ту епоху, в якій жив і творив Лавровський, відчувати її проблеми й цінності, тогочасні наукові і суспільні пріоритети і лише з позицій того часу давати певні оцінки й робити відповідні узагальнення» (Там само). Зазначене положення, справді, актуальне для кожної історіографічної праці, зокрема й присвяченої аналізу лінгвософії Віталія Русанівського.

Мета цієї наукової розвідки – проаналізувати особливості ключової фігури української лінгвістики В. Русанівського як феномена радянської епохи з виразною психобіографією. Її завдання: 1) аспектуальний огляд ключових лінгвофілософських ідей В. Русанівського з урахування фактів його психобіографії; 2) виокремлення

характерних рис наукового стилю вченого; 3) узагальнення оцінки діяльності академіка, що зафіксована в критично-шанувальному дискурсі, яка протиставлена суб'єктивно-ідеологічним поглядам, репрезентованим у рубриці «Критика» Вікіпедії, де акад. Русанівського «звинувачують у русофільії та зросійщенні української мови» (див. також: Масенко, 2005).

Методи дослідження

У цій науковій студії залучено метод абстрагування – уявне виділення найсуттєвіших, основних ознак, зв'язків, що характеризують клас предметів і явищ, та відмежування від ряду інших властивостей предметів і відношень між ними; аналіз – пізнання частин як елементів складного цілого; метод актуалізації психобіографії особистості; контекстуально-інтерпретаційний та дискурсивний і комунікативно-прагматичний, що дали змогу співвіднести текстові / дискурсивні явища з низкою екстралінгвальних чинників, спроектованих на тлумачення відповідного дискурсу; для репрезентації авторських рефлексій щодо аналізу актуалізованого матеріалу застосовано описовий метод.

Виклад основного матеріалу

Певні закиди роблять сьогодні й В. Русанівському, і багатьом знаним ученим, які працювали в радянську епоху, щодо їх ідеологізованого наукового дискурсу, однак В. Русанівський «був людиною свого часу» (Г. Півторак), людиною, на свідомість якої наклали значний відбиток суворі біографічні факти, що не могли не вплинути й на формування його світогляду, світосприйняття, світобачення та світорозуміння, оскільки вплив чинників часопростору, середовища, у якому формувалася особистість, завжди залишає певний відбиток на її свідомості, зокрема й мовній. У зв'язку зі сказаним актуалізуємо термін психобіографія: «1) метод психологічного аналізу конкретних особистостей, <...> і їхніх біографій; 2) відповідний жанр життєписів, що приділяють особливу увагу психічним факторам життя. <...> У вітчизняних дослідженнях особистості діячів культури застосовувався біографічний метод, реалізований з позицій соціальної зумовленості будь-якої творчої діяльності» (Шапар, 2007: 388). Зауважмо, що батька В. Русанівського Макара Русанівського, який належав до української наукової еліти, «у страшні роки сталінських репресій

було звинувачено в буржуазному націоналізмі, за цим – арешт і загибель у розквіті життєвих і творчих сил», хоч згодом його й було реабілітовано; «десятирічний Віталій з острахом чув, як падають німецькі бомби на Київ, як страшно без батька»; Віталій «дуже боявся, що не опанує російську, адже сім'я була україномовна...»; у 1941 р. Віталій Макарович із медаллю закінчує школу і вступає до університету. Довго після співбесіди його не зараховували, доки не викликали до спецчастини і не запитали про батька» (Озерова, 2001: 4–5). У наведених цитатах домінують лексеми з коренем страх. Середовище, у якому жив і працював науковець, було, як відомо, надто ідеологізованим, русифікованим. Констатуючи це, згодом учений промовисто наголошував, що «національна революційна інтелігенція виховується й одержує освіту, як правило, у навчальних закладах колонізаторів і їх мовою. Тому й мовою урядування на короткий або тривалий час після національного визволення стає мова колонізаторів» (Русанівський, 1980: 7). Зважаючи на викладене, важливо об'єктивно схарактеризувати роль В. Русанівського в розвитку українського мовознавства в другій половині ХХ ст., указати на ті прогресивні, націєцентричні ідеї вченого, які він, попри все, зміг сформулювати, які отримали розвиток, але, можливо, ще належно не поціновані. Як видається, слід правдиво описати і його психобіографію, дешифрувати його імпліцитні думки, що прочитуються між рядками.

Нагадаймо, що до моделювання критично-шанувального дискурсу, який проектувався на діяльність В. Русанівського, українські мовознавці зверталися неодноразово з приводу ювілеїв вченого, про що свідчать спеціальні випуски журналу «Мовознавство», зокрема третій випуск часопису за 2001 рік має присвяту – «На пошану академіка НАН України В. М. Русанівського з нагоди його 70-річчя»; другий і третій випуски за 2006 рік також шанувальні – «На пошану академіка НАН України В. М. Русанівського з нагоди 75-річчя», побачив світ і збірник наукових праць на пошану академіка Віталія Макаровича Русанівського (1931–2007) «Життя – у слові» (2021), а також публікації окремих дослідників, як-от: С. Єрмоленко (Єрмоленко, 2011; Єрмоленко, 2021), Л. Шевченко (Шевченко, 2011а; Шевченко 2011b; Шевченко, 2011c) та ін. У цих випусках є статті, що безпосередньо присвячені й автобіографії вченого, й аналізу його всебічної діяльності.

Як зазначає одна з авторок подібного критично-шанувального дискурсу Н. Озерова, під час вибору спеціалізації «юний Віталій обрав <...> історичну граматику української мови, що є вищою математикою для мовознавців і високим пілотажем для філологів узагалі» (Озерова, 2001: 5), а «актуальність дослідження історії української мови у середині 50-х р. зумовлена тим, що не була опрацьована джерельна база таких досліджень, багатьох українських пам'яток ще не було в науковому обігові, не вирішено було багато часткових питань» (Озерова, 2001: 5). І до цього долучився В. Русанівський. Його кандидатська дисертація, що лягла в основу монографії «Значення і взаємозв'язок граматичних категорії виду і часу в українській мові XVI–XVII ст.» (1959), незважаючи на те, що після її виходу у світ пройшло понад 50 років, залишається актуальною. Розвиваючи положення кандидатської дисертації, учений «створив працю, яка була піонерною не лише в українському, а й у слов'янському мовознавстві. <...> на той час В. М. Русанівський став чи не наймолодшим доктором філологічних наук не лише в Україні, а й у Радянському Союзі» (Озерова, 2001: 6). Отже, Віталій Макарович не шукав легких шляхів у науці, радше навпаки, однак йому вдавалося, попри все, бути неперевершеним фахівцем. Учений усе своє життя демонстрував яскраву лінгвістичну обдарованість, «різнобічність <...> наукових інтересів та уподобань: від ортології до лексикографії, від історії мови до термінології, від граматики до загальних і конкретних питань славістики, від міжмовних контактів до філософських проблем мовознавства» (Там само: 5).

Авторка іншого критично-шанувального дискурсу, підготованого з нагоди 75-літнього ювілею академіка В. Русанівського, Т. Лукінова вказує на виразну рису мовомислення вченого – схильність до філософствування під час осмислення мовних явищ. Саме тому «В. М. Русанівський не міг не торкатися таких кардинальних проблем лінгвістики, як мова і мислення, мова і суспільство, мова і культура, природа мови, теорія і методологія лінгвістичних досліджень, взаємодія мов» (Лукінова, 2006: 4). Саме тому, очевидно, наукове мовлення вченого виразно афористичне, наприклад: «Українська мова – еквівалент інших європейських мов» (Русанівський, 2001: 16); «Письменник не тільки добрий знавець мови, але активний учасник її розвитку, оновлення» (Русанівський, 1976: 51); «Багатоманітність виявів індивідуального мовлення залежить насамперед від соціальних чинників

формування особистості. <...> Класифікація людського мовлення за типами не може, очевидно, не враховувати й вчення про темпераменти, яке характеризує людей за динамікою їх психічної діяльності» (Русанівський, 1972: 195); «Русійною силою дії внутрішньомовних джерел мовного розвитку є постійні суперечності між лексичним, граматичним і фонематичним рівнями мови, які виявляються в тому, що лексика прагне до змін і розширення, а фонетика і граматики – до збереження сталості й незмінності, завдяки цьому утворюються і функціонують нові лексичні одиниці за традиційно існуючими граматичними моделями, а на базі лексики виникають нові граматичні елементи» (Русанівський, 1968: 5); «Відчуття, сприйняття, уявлення, живе споглядання дійсності є вихідний пункт усякого пізнання. Тільки постійне розширення кола фактів, їх узагальнення, вироблення абстрактної системи понять, що відповідають реальним фактам, приводить до об'єктивної істини» (Русанівський, 1972: 5); «Повне відновлення української мови в житті суспільства відбудеться тоді, коли вона стане не фіговим листком для нашої еліти, а неповторним засобом спілкування зі своїм народом» (Русанівський, 2004: 7) та ін. Крім того, відзначмо й майстерність В. Русанівського в моделюванні назв своїх наукових студій: вони місткі, лаконічні, виразні. Це монографії «Дієслово – рух, дія, образ» (1977) чи «У слові – вічність (Мова творів Т. Г. Шевченка)» (2002), а також статті «Єдиний мовно-образний простір української ментальності» (1993), «І рости, і діяти нам треба» (2000), «Український гумор і його мова» (2005) та ін. Зважаючи на неодноразово омовлене В. Русанівським особливо інтимізоване ставлення до феномена слова, його яскраві назви наукових розвідок, моделюючи критично-шанувальний дискурс щодо оцінки діяльності ученого, Л. Даниленко сформулювала таку експресивну думку: «Минуще все. Лиш слово не мине. Слово Віталія Макаровича Русанівського житиме серед нас у часі, просторі і дії, бо у слові – вічність» (Даниленко, 2011).

2001 року В. Русанівський писав: «Сьогодні варто зупинитися на висвітленні тих питань, яким в історії української літературної мови не приділялося – та й не могло приділятися – ніякої уваги, а саме на особливостях нашої мови на зламі XIX–XX ст.» (Русанівський, 2001: 12). Ключовим у цьому контексті є семантично й прагматично містке імпліцитне дискурсивне висловлювання – «та й не могло приділятися».

Учений розгортає тези щодо основних аспектів розвитку української мови, наголошуючи на виробленій для актуалізованого періоду суспільно-політичній термінології, «з допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів як тодішнього часу, так і попередніх епох. Усталилися політичні терміни, уживані для позначення політичних змагань <...>; розвинулася термінологія, пов'язана з управлінням, адміністративно-темпоральним поділом, функціонуванням державних установ тощо <...>; майже повністю усталилася лексика, стосовно сфери етики <...>» (Русанівський, 2001: 12). Важливо, що джерелами для добору фактичного матеріалу мовознавець обрав націєцентричні тексти М. Грушевського, Д. Донцова, С. Єфремова, П. Баб'яка, актуалізуючи методологічно актуальні висловлювання, близькі лінгвофілософії самого В. Русанівського, як от з дискурсу П. Баб'яка: «Лихо в тім, що ми цілком втрачаємо чуття своєї мови і вже тепер спостерігаємо, що, друкуючи, наприклад, в “Раді”, раз у раз трапляється, що редакція замінить українське слово і вираз московським: український здається чудним, “ріже” (обмосковлене) вухо. Жодні протести не помагають» (цит. за Русанівський, 2001: 13). Дослідник формулює концептуальні міркування свого світогляду про те, що «в мовленні будь-якого освіченого українця європейська лексика тісно переплелася з високо цінованою власною абстрактною» (Русанівський, 2001: 13), стверджує факт поширення термінів “західноукраїнського походження” по всьому лінгвокультурному простору України; зосереджує увагу на факті появи масиву авторських неологізмів, утворених «за українськими словотвірними моделями» (Русанівський, 2001: 13), а також указує на актуалізацію давньої української лексики, народної лексики, що здатна термінологізуватися, переконує, що у зв'язку з вищезазначеним простежується “певний відсів синонімів”. Зауважує лінгвіст і про те, що в «мові публіцистики першої чверті ХХ ст. все ще багато росіянізмів», «поширені також кальки і напівкальки. Перші утворюються як відповідники до російських слів, у яких відповідні морфемні повністю або частково замінені українськими <...>. Напівкальками можна назвати такі слова, в яких зберігається той же морфемний склад, що і в відповідних російських, але кожна з морфем відповідно українізована фонетично <...>. Калькуються також словесні кліше типу тим не менше (рос. тем не менее), точка погляду (рос. точка зрения) і под.» (Русанівський,

2001: 14). Омовлює В. Русанівський і свої спостереження про тогочасні словесні кліше, зауважуючи, що вони суттєво відрізняються від сучасних, оскільки, по-перше, «відчутна наявність окремих галицьких моделей, які згодом не стали нормативними», а по-друге, «засвідчується прагнення відштовхнутися від російських кліше і створити своє, самостійне» (Русанівський, 2001: 14). Отже, учений засвідчує специфіку поступу української термінології, намагання патріотично налаштованих українських учених розбудовувати термінологію на національній основі, відмовляючись від росіянізмів, але не цураючись термінів, що функціонують в європейському просторі, засвідчує наявність здорової конкуренції між своїм і запозиченим, розвиток синонімії, зокрема щодо окреслення абстрактних понять. Цей процес лінгвіст окреслює стисло і виразно: «йде пошук слова» (Русанівський, 2001: 14). Не оминає своєю увагою мовознавець і тенденцій, що виявляються в розвитку української фразеології: доводить, що елітарні українські мовні особистості (цього терміна мовознавець не вживає, але окреслює ознаки вишуканих українських мовних особистостей) у своїх публіцистичних текстах не цуралися ані народної фразеології, ані крилатих висловів з класичної латинської літератури, літератури зарубіжної загалом, що, на думку В. Русанівського, безперечно, надавало молодій українській «літературній мові особливої поважності, піднімало її авторитет» (Русанівський, 2001: 15). Цінним для поступу української мови є, як уважає вчений, прагнення використовувати усталені на той час у європейських мовах вислови лозунгового характеру. І справді, подібні вислови стали ознакою сучасного українського дискурсу, зокрема й політичного, і рекламного.

Характерне для наукових текстів В. Русанівського прагнення показати розглядувану ним проблему комплексно виявляється в тому, що, крім тенденцій розвитку лексики й фразеології актуалізованого періоду, дослідник звертається й до поширених у текстах елітарних мовних особистостей того часу граматичних рис, серед яких прихильність до активних дієприкметників теперішнього часу й східнослов'янського, і церковнослов'янського походження (і із суфіксом -ч-, і із суфіксом -щ-). Хоч, за спостереженнями В. Русанівського, Д. Донцов не заперечує використання пасивних дієприкметників теперішнього часу із суфіксом -м-, що функціонують, звісно, під впливом російської мови. Усі положення чи твердження, безперечно,

підкріплюються яскравими й переконливими прикладами. Дискусії щодо граматичних форм, не властивих українській мові, тривають.

Не міг дослідник оминати й питань, пов'язаних з українським правописом, зацентрувати увагу на орфографічних формах, поширених у публіцистичному дискурсі виокремлених ним елітарних українських мовних особистостей, наголошуючи, що «у виданнях НТШ використовувалась, звичайно, желяхівка. Цю традицію М. Грушевський переніс і на Східну Україну» (Русанівський, 2001: 15). В. Русанівський прозорливо передбачив, що саме публіцистичний стиль уважатиметься тим стилем, який найбільш послідовно відображає мовні тенденції, мовні норми, на відміну від художнього стилю. Одночасно лінгвіст намагався показати своєрідність сучасного поступу української мови, паростки якого можна відстежити в минулому.

Наголосімо й на окремих тезах В. Русанівського щодо вербалізації однієї із центральних рис ментальності українців – кордоцентризму, вияву емоцій, експресивності в моделювання орнаменталіки, порівн: «Публіцистичні твори апелювали не тільки до розуму, але й до почуттів потенційного читача. Тому об'єктивний виклад супроводжувався непрямыми порівняннями, метафорами. У Донцова вони лаконічні, традиційні, у Грушевського – майже завжди оригінальні й досить розгорнуті» (Русанівський, 2001: 16). Фрагментарно показавши специфіку розвитку української літературної мови на зламі XIX–XX ст., залучаючи лексичний, фразеологічний, граматичний матеріал, піднявши проблему становлення орфографічної норми та актуалізувавши націєцентричні публіцистичні тексти елітарних українських мовних особистостей, В. Русанівський окреслив і специфіку розвитку публіцистичного стилю української мови загалом, і ідіостилю окремих елітарних лінгвоперсон зокрема. Значимим є і стислий висновок ученого: «Заявлена в назві тема [Українська літературна мова у першій чверті XX століття – Т. К.] є невичерпною. Тому для характеристики мови на зламі віків тут відведено порівняно мало місця. Проте, як мені здається, й цього достатньо, щоб уявити, як “українізувалась” наша мова за ті роки, які в сучасній мові іменуються проклятими. У часи, коли писав свої праці О. С. Мельничук, це вже була вироблена літературна мова зі своєю науковою термінологією, гідний еквівалент інших європейських мов» (Русанівський, 2001: 16). Цим удалим висловом мовознавець указує на присвяту своєї статті академіку

О. С. Мельничуку. У цьому контексті простежуємо вияв ідіостилу В. Русанівського – (1) вербалізація скромності вченого, (2) сумнівів, (3) відсутності в його мовомисленні претензій на омовлення істини в останній інстанції, (4) нейтралізація категоричності (вставна конструкція як мені здається), (5) майстерність узагальнення та абстрагування, (6) уміння стисло формулювати глибокі думки, але при цьому вербалізувати в науковому тексті образність та емоційність (пор.: інтимізоване наша мова та виразно негативно оцінювальне прокляті часи). С. Єрмоленко докладно характеризує константи наукового стилю академіка В. Русанівського, наголошуючи передусім на евристичній цінності його авторських концепцій (див.: Єрмоленко, 2021).

До своїх міркувань академік залучає так званий діалог свого Его з Alter Его. Це простежуємо в текстах його наукових розвідок. Наприклад, якщо в 2000 році учений пише статтю «Знайдене слово (про мову творів Ю. Мушкетика)» (Русанівський, 2000: 4), то в науковій студії «Українська літературна мова у першій чверті ХХ століття» він вже наголошує, як зауважувалося, що «йде пошук слова». Юрій Мушкетик також «шукає свіжого слова. До цього його прагнення можна ставитися неоднаково: деякі слова він знаходить у словниках, окремі, можливо, мають своїм джерело не сперті ні на які лексикографічні праці, діалекти, ще якісь, імовірно, – його домисли» (Там само), тобто образна наукова мова дослідника базується на власній прецедентності, інтертекстуальності. Знову простежуємо контекст сумніву, відсутність категоричності, що увиразнюється дискурсивними словами можливо, імовірно. У цій статті, як і загалом у науковому тексті вченого, часто вжито також вставні слова мабуть, очевидно.

Хоч В. Русанівський і вихованець радянської школи, радянської системи з притаманним їй атеїзмом, однак мовознавець добре знає Біблію, про що свідчить багато фактів, зокрема під час аналізу ідіолекту Ю. Мушкетика учений робить влучні зауваги щодо неточного використання бібліїзмів, пор.: «Що ж до запозичень, то треба ще згадати старослав'янізми <...> і їх своєрідний різновид – бібліїзми, що можуть бути як дослівним перекладом українською мовою <...>, так і імітацією старослов'янізмів <...>. Стосовно Біблії слід зробити зауваження письменникові: його герой, звісно, міг і не знати, що Святий Микола не був апостолом, але Ю. Мушкетикові годилося б» (Русанівський, 2000: 5).

Омовляючи інші зауваги щодо недоречного використання слів, мовознавець знову звертається до своєї метафори «пошуку слова» і розбудовує її образним виразом, пор.: «Отож пошук нового слова зайшов тут “у сліпу вуличку”» (Русанівський, 2000: 6). Завершується наукова розвідка так: «Отже, слово, слово й слово... Таке творче кредо Ю. Мушкетика. Він завжди шукає його – свіжого, не замацаного чужими руками. Часто йому це вдається. Інколи, як на мене, не завжди. Але творець постійно в пошуку» (Русанівський, 2000: 7). Подібна образність та емоційність наукового тексту сприяє легкості його сприйняття.

В. Русанівський схвалював і абсолютно новітні підходи до інтерпретації мови, розуміючи її сучасний “технологічний статус” (Русанівський, 2002: 8), репрезентуючи себе як ученого-новатора. Турбуючись про майбутнє української мови, дослідник стисло подає програму діяльності для наступних поколінь українських мовознавців, наголошуючи разом з В. Широковим, що «протягом останніх 10–15 років у суспільній свідомості та практиці народу України відбулися такі фундаментальні зрушення, які, безперечно, вплинули на мовну свідомість та інші аспекти мовної діяльності. Неабиякого значення набула проблема лексикографічної фіксації лексико-семантичних змін, що сталися протягом нового історичного періоду, а також повернення українській мові її питомих рис і позбавлення від необґрунтованих іншомовних впливів. Водночас актуалізувалася потреба авторитетного унормування мовної системи, оскільки значно поширилися спроби розхитати традиційні, усталені системні підвалини української мови, “впроваджуючи” до неї під тими чи іншими приводами неорганічні елементи, причому на базових рівнях – орфо-епічному, словозмінному тощо» (Русанівський, 2002: 8). Саме такий підхід до вивчення української мови сьогодні продовжує реалізуватися.

Висновки

Віталій Русанівський належить до безперечних авторитетів української лінгвістичної науки, еліти українського мовознавства, оскільки має загальноновизнаний вплив на (1) переконання і погляди українських науковців, (2) дотичний до створення власного наукового осередку, що складається з послідовників, учнів ученого як лідера

цього осередку (школи), (3) сприяв розвитку теорії українського мовознавства, української лінгвофілософії. Це засвідчує зокрема й позитивний критично-шанувальний дискурс, у якому здійснюється рецепція наукової, зокрема й науково-організаторської, науково-педагогічної, редакторської діяльності академіка, ключових засад його наукової спадщини та біографії. Формування вченого як особистості й науковця відбувалося в радянську епоху в складних життєвих ситуаціях, що, відповідно, відбилося на психобіографії дослідника: цей аспект ще потребує більш глибокого осмислення, оскільки він відповідно зафіксований у науково-дослідницькій діяльності академіка, стилі його писемного й усного мовлення, стратегіях і тактиках авторського викладу матеріалу, умінні моделювати імпліцитні думки. Мовлення вченого, його науковий дискурс, схильність до філософствувань, узагальнень, афористичність мовомислення, вербалізація діалогу його Ego і Alter Ego, образність, виразність, емоційність, некатегоричність, делікатність, коректність, своєрідна інтертекстуальність сприяли майстерній розбудові основ теорії української філософії мови. За часів незалежної України імпліцитний науковий дискурс мовознавця трансформувався й експліцитно репрезентував його націєнтризм, чуття тенденцій розвитку української мови, глибоке розуміння її минулого й сьогодення, її великого потенціалу. Простежуємо прозорливість у баченні сучасного української лінгвістики та її майбутнього. Щоб зрозуміти мовомислення дослідника, слід пізнати епоху, у якій він жив і працював, урахувати ціннісні орієнтири того часу, наукові, суспільні, ідеологічні пріоритети, і саме із цих позицій робити об'єктивні висновки. Ключовими засадами лінгвофілософії вченого є послідовний і глибокий історизм, поєднання діахронії і синхронії в розумінні мовних явищ, опора на мовні факти, тексти, розуміння динаміки мови, взаємодія і взаємозв'язок рівнів мовної системи, залежність мови від внутрішніх і зовнішніх міжмовних контактів, важливість принципу функціоналізму, роль психологічного та ідеологічного чинників у розвитку мови, самотутність української мови та ін.

Перспективу цього дослідження вбачаємо в необхідності всебічного опису ролі академіка В. Русанівського в становленні української лінгвістики загалом та його наукового осередку як частини Київської наукової мовознавчої школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Гончаренко, А. В.** (2019). Фразеологізм *чинить кашу* в інтерпретації О. О. Потебні і П. О. Лавровського. У *Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження)* (с. 162–169). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
2. **Даниленко, Л. І.** (2011). Простір «мова – людина – культура» академіка В. М. Русанівського. *Мовознавство*, 3, 10–16.
3. **Єрмоленко, С. Я.** (2021). Константи наукового стилю академіка В. М. Русанівського. *Культура слова*, 94, 185–194.
4. **Єрмоленко, С. Я.** (2011). Організований розум (пам'яті академіка В. М. Русанівського). *Культура слова*, 74, 28–33.
5. **Космеда, Т. А.** (2017). Функційне навантаження наукової мовознавчої школи в сучасному просторі університетської системи. *Лінгвістичні студії*, 34, 176–183.
6. **Лукінова, Т. Б.** (2006). Славістика в науковому доробку академіка В. М. Русанівського. *Мовознавство*, 2–3, 4–11.
7. **Масенко, Л.** (Ред.). (2005). *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ: Вид. дім «Києво-Могилянська академія».
8. **Озерова, Н.** (2001). Віталієві Макаровичу Русанівському – 70 років. *Мовознавство*, 3, 5–6.
9. **Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження)** (2019). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
10. **Півторак, Т. П.** (2019). Українська мова в наукових працях П. О. Лавровського. У *Петро Олексійович Лавровський: наукова і науково-критична спадщина (до 190-річчя від дня народження)* (с. 8–9). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
11. **Русанівський, В. М.** (1972). Висновки. У *Філософські питання мовознавства* (с. 194–197). Київ: Наук. думка.
12. **Русанівський, В. М.** (2000). Знайдене слово (про мову творів Ю. Мушкетика). *Мовознавство*, 4–5, 4–7.
13. **Русанівський, В. М.** (2004). Мовна картина світу в етнокультурній парадигмі. *Мовознавство*, 4, 3–7.
14. **Русанівський, В. М.** (1972). Природа мови і аспекти її вивчення. У *Філософські питання мовознавства* (с. 5–12). Київ: Наук. думка.
15. **Русанівський, В. М.** (1968). Стійкість граматичної структури. *Мовознавство*, 4, 4–8.
16. **Русанівський, В. М.** (2001). Українська літературна мова у першій чверті XX століття. *Мовознавство*, 6, 12–16.
17. **Русанівський, В. М., & Широков, В. А.** (2002). Інформаційно-лінгвістичні основи тлумачної лексикографії. *Мовознавство*, 6, 7–48.
18. **Русанівський** Віталій Макарович. *Wikipedia*. Узято з https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D1%83%D1%81%D0%B0%D0%BD%D1%96%D0%B2%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B8%D0%B9_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D0%B9_%D0%9C%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87.
19. **Черемська, О.** (2020). *Становлення і розвиток Харківської філологічної школи (XIX – перша половина XX ст.)*. Харків: Вид. Олександр Савчук.
20. **Шапар, В. Б.** (2007). *Сучасний тлумачний психологічний словник*. Харків: Прапор.
21. **Шевченко, Л. І.** (2011a). Концепція історії української літературної мови В. М. Русанівського та її вплив на розвиток української лінгвістики. *Життя – у слові. Зб. наук. пр. на пошану академіка Віталія Макаровича Русанівського (1931–2007)* (с. 521–532). Київ: Вид. дім Дмитра Бурого.
22. **Шевченко, Л. І.** (2011b). Наукова біографія академіка НАН України В. М. Русанівського в контексті дослідницьких ідей другої половини XX – початку XXI ст. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 22, 4–9.
23. **Шевченко, Л. І.** (2011c). У колі ідей київської історико-філологічної школи: наукова спадщина В. М. Русанівського (до 80-річчя від дня народження). *Мова і культура*, 14, Т. VI (152), 395–401.

REFERENCES

1. **Goncharenko, A. V.** (2019). *Frazeologizm chynyt kashu v interpretatsii* O. O. Potebni i P. O. Lavrovskoho [Phraseologism *chynyt kashu* in the interpretation of O. O. Potebny

D0%B0D1%80%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87 [in Ukrainian]. 19. **Cheremska, O.** (2020). *Stanovlennia i rozvytok Kharkivskoi filolohichnoi shkoly (XX – persha polovyna XX st.) [Formation and development of the Kharkiv Philological School (XIX – first half of XX centuries)]*. Kharkiv: Vyd. Oleksandr Savchuk [in Ukrainian]. 20. **Shapar, V. B.** (2007). *Suchasnyi tlumachnyi psykhologichnyi slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]*. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian]. 21. **Shevchenko, L. I.** (2011a). Kontseptsii istorii ukrainskoi literaturnoi movy V. M. Rusanivskoho ta yii vplyv na rozvytok ukrainskoi linhvistyky [The concept of the history of the Ukrainian literary language by V. M. Rusanivskyi and its influence on the development of Ukrainian linguistics]. *Zhyttia – u slovi. Zb. nauk. pr. na poshanu akademika Vitaliia Makarovycha Rusanivskoho – Life is in the word. A collection of scientific papers in honor of Academician Vitaly Makarovych Rusanivskyi (1931–2007)* (pp. 521–532). Kyiv: Vyd. dim Dmytra Buraho [in Ukrainian]. 22. **Shevchenko, L. I.** (2011b). Naukova biohrafia akademika NAN Ukrainy V. M. Rusanivskoho v konteksti doslidnytskykh idei druhoi polovyny XX – pochatku XXI st. [Scientific biography of academician of the National Academy of Sciences of Ukraine V. M. Rusanivskyi in the context of research ideas of the second half of the 20th – beginning of the 21st century]. *Aktualni problemy ukrainskoi linhvistyky: teoriia i praktyka – Actual problems of Ukrainian linguistics: theory and practice*, 22, 4–9 [in Ukrainian]. 23. **Shevchenko, L. I.** (2011c). U koli idei kyivskoi istoriko-filolohichnoi shkoly: naukova spadshchyna V. M. Rusanivskoho (do 80-richchia vid dnia narodzhennia) [In the circle of ideas of the Kyiv historical and philological school: the scientific legacy of V. M. Rusanivskyi (to the 80th anniversary of his birth)]. *Mova i kultura – Language and culture*, 14, T. VI (152), 395–401 [in Ukrainian].

Космеда Тетяна Анатоліївна – доктор філологічних наук, професор (Україна), професор титулярний (Польща), професор кафедри романо-германської філології та зарубіжної літератури, Донецький національний університет імені Василя Стуса; вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21001, Україна.

Tel.: +38(050)5168211

E-mail: tkosmeda@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8912-2888>

Kosmeda Tetiana Anatoliivna – Doctor of Philological Sciences, Full Professor, Professor of the Department of Romano-Germanic Philology and Foreign Literature; Vasyl Stus Donetsk National University; 21 600-richchia Str., Vinnytsia, 21021, Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 23 червня 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Космеда Т. А. Критично-шанувальний дискурс: Віталій Русанівський у часопросторі української науки. Лінгвістичні дослідження: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. Н. В. Піддубна. Харків, 2023. Вип. 59. С. 153–168. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.12>

APA: Космеда, Т. А. (2023). Критично-шанувальний дискурс: Віталій Русанівський у часопросторі української науки. Лінгвістичні дослідження, 59, 153–168. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.59.12>